

ARCHIVUM ANATOLICUM (ArAn)	18/1	2024	17-39
----------------------------	------	------	-------

ANTİK MEZOPOTAMYA ASTRONOMİSİ VE ASTROLOJİSİ: ENŪMA ANU-ENLİL'DE GEÇEN BAZI AY KEHANETLERİ İLE İLGİLİ YORUMLAR

Harun DUMAN*

Makale Bilgisi

Başvuru: 15 Aralık 2023

Kabul: 09 Nisan 2024

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Article Info

Received: December 15, 2023

Accepted: April 09, 2024

Öz

Dünyanın birçok inancında tapınımla bulunan Ay, gökssel bir cisim olarak yaşam boyunca insanların dikkatini çekmiştir. Antik Mezopotamyalılar da Ay kültürüne büyük önem vermiştir. Ay Tanrısına Nanna Su'en veya Sin demişlerdir. Uygarlık tarihine birçok alanda yenilikler yapmış olan antik Mezopotamya uygarlığı, astronomi ve astroloji konusunda da ön plana çıkmıştır. Gökyüzündeki gezegen ve yıldızları tanrı veya tanrıçaların bir tezahürü olarak gören dönemin insanı, bu gökssel cisimlerin hareketlerini tanrı veya tanrıçalardan birer mesaj olarak algılamışlardır. Bu bağlamda gökssel cisimlere bakarak kehanette bulunmaya başlamışlar ve yaptıkları yorumları da Enūma Anu-Enlil adlı gökssel kehanet serisine kaydetmişlerdir. Ay ile ilgili kehanetler bu serinin I-22 arası tabletlerinde kayıtlıdır. Bunların içinde 15-22 arası tabletler Ay tutulması ile ilgilidir. Kehanette bulunurken, eğer x olursa, y olur gibi bir formül kullanmışlardır. Üretilen kehanetlerin gerçekleşme ihtimali çok düşük olsa da, dönemin siyasi yöneticileri kehanetlerden faydalanmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kehanet, Enūma Anu-Enlil, Astronomi, Astroloji.

* Dr., dumanharun63@gmail.com; ORCID: 0000-0002-9477-8248.

***Ancient Mesopotamian Astronomy and Astrology: Comments on
Some Lunar Omens in the Enūma Anu-Enlil***

Abstract

The Moon, which is worshiped in many beliefs around the world, has attracted people's attention throughout life as a celestial body. Ancient Mesopotamians also attached great importance to the Moon cult. They called the Moon God Nanna Su'en or Sin. The ancient Mesopotamian civilization, which made innovations in various field throughout the history of civilization, prominently advanced in astronomy and astrology. The people of the period, perceiving planets and stars in the sky as manifestations of gods or goddesses, interpreted the movements of these celestial bodies as messages from the gods or goddesses. In this context, they began to make omens by looking at celestial bodies and recorded their interpretations in the series of celestial divination called Enūma Anu-Enlil. Omens about the moon are recorded in tablets I-22 of this series. Among these, tablets 15-22 are about the lunar eclipse. When making predictions, they used a formula such as if x happens, y will happen. Although the probability of fulfilment of the omens produced was very low, the political rulers of the period benefited from the omens.

Keywords: Omen, Enūma Anu-Enlil, Astronomy, Astrology.

●

Giriş

Dünya tarihinde birçok ilke imza atmış olan antik Mezopotamyalılar, astronomi ve astroloji konusunda da ilklere imza atmıştır. Antik Mezopotamyalılar göksel incelemeler yaparak günümüze kadar gelen bilgiler bırakmışlardır. Bu bağlamda yaptıkları göksel incelemeleri *Enūma Anu Enlil* (Bir Zamanlar Anu Enlil) adlı göksel kehanet serisine kaydetmişlerdir. EAE, gökyüzündeki göksel cisimler olan Ay/Nanna Suen-Sin, Güneş/Şamaş-Utu, Jüpiter/Marduk, Venüs/İnanna-İştari, Satürn/Ninurta, Mars/Nergal, Merkür ve İškur/Adad ile ilgili kehanetleri içerir. Toplamda yedi bine yakın kehanet içeren bu serinin çoğu günümüze kadar ulaşmış ve çevirisi yapılarak bilim dünyasına kazandırılmıştır.¹

¹ EAE hakkında genel bilgi için bkz.: Erica Reiner ve David Pingree, *Babylonian Planetary Omens Part One: Enuma Anu Enlil Tablet 63: The Venus Tablet of Ammişaduqa* (Malibu: Undena Publications, 1975); Erica Reiner ve David Pingree, *Babylonian Planetary Omens Part Two* (Malibu: Undena Publications, 1981); Erica Reiner ve David Pingree, "Babylonian Planetary Omens Part Three" (Groningen: Styx Publications, 1998); Francesca Rochberg, "The Catalogues of Enūma Anu Enlil", içinde *Assyrian and Babylonian Scholarly Text Catalogues*, ed. Ulrike Steinert (Berlin: De Gruyter, 2018), 121–136; Wilfred H van Soldt,

Ay'a birçok inançta tapınılmıştır. İlkel zamanlardan beri insanlar; suların taşma durumunu, doğurganlık durumlarını Ay'a bakarak hesaplamışlardır. Özellikle Ay tutulması gibi bazı uğursuz sayılan olaylara karşı önlem almak için ritüeller de yapmışlardır. Antik Mezopotamya insanı için de bu durum açıkça mevcuttur. Gökyüzünde kendisini sürekli yenileyerek ilk haline dönmesi dönemin insanının gözünden kaçmamıştır. Bundan dolayı Ay, onların gözünde yaşamın ritimlerini temsil etmiştir. Babil ilahilerinin birinde Ay için “*kendi kendine büyüyen bir meyve*” sözü, yukarıdaki söylediklerimizi doğrular niteliktedir.²

Antik Mezopotamya uygarlıkları, inanç bağlamında gökyüzünde gördüğü Ay'a bir tanrı gözüyle bakmamıştır. Bundan ziyade gördüğü cisimleri somutlaştırarak tanrılarının veya tanrıçalarının bu göksel cisimlerde tezahür ettiğine inanmıştır. Gök cisimler, onlara göre tanrılarının bir benzeri olmuştur. Böyle bir anlayışın belirmesindeki önemli etkenlerden bir tanesi Enüma Eliş³'te Marduk⁴'un Tiamat'ı yendikten sonra tanrılara veya

Solar Omens of Enuma Anu Enlil Tablets: 23(24)-29(30) (Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituut Istanbul, 1995); L. Verderame, *Le Tavole I-VI della serie astrologica "Enüma Anu Enlil"* (Roma: Di.Sc.A.M., 2002); Erlend Gehlken, *Weather Omens of Enuma Anu Enlil: Thunderstorm Wind and Rain Tablets (44-49)* (Leiden Boston: Brill, 2012).

² Ezgigül Doğan, “Ur'dan Harran'a Tanrı Sin Kültürünün Gelişimi”, P. Pınarcık, B. Gökçe, M.S. Erkek, S.C. Kandal (ed.), *Prof.Dr.Recep Yıldırım'a Armağan*, (Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017), 530.

³ Babil Yaratılış Destanı. *Bir Zamanlar Göklerde* şeklinde çevrilebilir. Babil şehrinin baş tanrısı Marduk'u yüceltmek için yazılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Leonard William King, *Enuma Elish: The Seven Tablets Of Creation: The Babylonian And Assyrian Legends Concerning The Creation Of The World And Of Mankind* (Montana: Kessinger Publishing, 2004); Stephen Langdon, *The Babylonian Epic of Creation: Restored from the Recently Recovered Tablets of Assur Transcription, Translation, Commentary* (Oxford: Clarendon Press, 1923).

⁴ Babil ulusal tanrısı. Sümerler döneminden beri bilinmesine rağmen özellikle Babil kralı Hammurabi'nin siyasi olarak yükselmesi ile birlikte Marduk'un da önemi artmıştır. Tapınım merkezi Babil'dir. Tapınağının ismi *E-Sagila*'dır. Enüma Eliş'te de belirtildiği üzere kozmik varlık Tiamat'ı yendikten sonra neredeyse bütün tanrılarının özelliklerini üzerine alarak önemli bir konuma yükselmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Theophilus G. Pinches, *The Religion of Babylonia and Assyria* (London: Archibald Constable Company Press, 1906), 23; Wilfred G. Lambert, *Ancient Mesopotamian Religion and Mythology: Selected Essays*, (Tübingen: Mohr Siebeck, 2016), 46; Samuel A.B. Mercer, *Religious and Moral Ideas in Babylonia and Assyria* (London: Morehouse Publishing, 1919), 18.

tanrıçalara gökyüzünde istasyonlar/gezegenler⁵ vermesidir.⁶ Yine bundan dolayı olsa gerek, gezegenlerin veya yıldızların hareketlerini, parlaklıklarını veya renklerini tanrılardan bir mesaj olarak algılamışlardır. Buradan da hem göksel kehanette bulunma geleneği hem de astroloji ve astronomi doğmuştur. Kehanette bulunurken “*eğer x olursa, y olur*” gibi bir formül kullanmışlardır.⁷

Yine de Mieroop, yaptığı araştırma sonucunda yapılan kehanetlerin gerçekleşme ihtimalinin çok düşük olmasından dolayı kehanette bulunan kâhinlerin kendi inisiyatiflerine göre tahmin yaptıklarını öne sürmüştür. Antik Mezopotamya kralları ise kehanet gelişimine destek vermiş olabilirler. Çünkü kendilerini tanrının yeryüzündeki temsilcisi olarak gören antik Mezopotamya kralları⁸, bu statüleri bilinmeyen bir nedenden dolayı ortadan kalkınca kehanetler yoluyla ölümsüz tanrılardan yardım almaya çalıştılar.⁹

⁵ Babil Yaratılış Destanı Enüma Eliş'in 5. tabletinde Marduk'un Tiamat yendikten sonra evreni yaratması şöyle anlatılır. Metin incelendiğinde Ay'ın görevleri de net bir şekilde anlaşılır. Bu bağlamda antik Mezopotamya kâhinlerinin kehanette bulunurken kullandığı referansları nereden aldığı da ortaya çıkar: “*O, büyük tanrılar için istasyonlar/gezegenler yarattı. Onların benzerlerini/yıldızları ve burçları kurdu. O yılı belirledi ve bölümlerini tanımladı. O, 12 ayın her biri için üç takımyıldızı kurdu. O, yılın günlerini takımyıldızları vasıtasıyla tanımladıktan sonra, görevlerini yapmak için Nibiru gezegenini (kendisi için Marduk/Nibiru) kurdu. Hiçbiri yanlış gitmesin veya şaşmasın diye O, onunla birlikte Enlil ve Ea için istasyonlar/gezegenler kurdu. (Gökyüzünde) Her iki tarafta da kapılar açtı. Sağına ve soluna güçlü kilitler yaptı. Bunların tam ortasına da göğün/cennetin yukarı bölgesini oturttu. Ay'ın parlamasına sebep oldu ve geceyi ona emanet etti. Günlerin bilinmesi için onu gecenin süsü olarak görevlendirdi. Her ayın başlangıcında taç/tiara ile durmaksızın ilerlesin. Ay başlangıcında yani yerin üzerine doğduğunda Altı gün müjde vereceksin ve boynuzların ile parlayacaksın. Yedinci gün yarım tacın ile dolunayda her ayın ortasında Güneş ile karşı karşıya geleceksin. Güneş, göğün temelinden sana yetişince, tam ışık tacını azaltacak ve geriye çevireceksin. Görünmezlik döneminde güneşin yoluna yaklaşacaksın ve ayın 29'nda ikinci kez Güneş'in karşısında duracaksın. [...] işaret, onun yoluna gir. [...] yaklaş ve yargıla. [...] çiğnemek için. [...] bana”.* Ayrıntılı bilgi için bkz.: Langdon, *The Babylonian Epic of Creation: Restored from the Recently Recovered Tablets of Assur Transcription, Translation, Commentary*, 149; Alexander Heidel, *The Babylonian Genesis: The Story of Creation* (Chicago: The University of Chicago Press, 1951), 44–45.

⁶ Francesca Rochberg, “Personifications and Metaphors in Babylonian Celestial Omina”, *Journal of the American Oriental Society* 116, 3 (1996): 482; Francesca Rochberg, “The Heavens and The Gods in Ancient Mesopotamia: The View from a Polytheistic Cosmology”, B.P. Leisten (ed.), *Reconsidering the Concept of Revolutionary Monotheism*, (Winona Lake: Eisenbrauns, 2011), 123.

⁷ Hermann Hunger ve David Pingree, *Astral Science in Mesopotamia* (Leiden: Brill, 1999), 12.

⁸ Gökhan Kağnıcı, “Kral Yazıtlarındaki Propaganda Biçimleri: Erhanedanlar Döneminden Eski Babil'in Sonuna Kadar”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (2017): 127.

⁹ Marc Van De Mieroop, *Philosophy Before The Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia* (New Jersey: Princeton University Press, 2016), 100–101.

Nanna Suen veya *Sin* denilen Ay Tanrısı, antik Mezopotamya inancında yeri oldukça önemlidir. Ur ve Harran'da önemli tapınım merkezleri vardır. Enlil¹⁰'in oğludur. *E.kis.nu.gal* (parlak kaymak taşı evi) adlı bir tapınağı vardır. Her gün at arabasına binerek karanlığa aydınlık getirdiğine inanılır.¹¹ Çöl bölgelerinde yaşayan antik Mezopotamya insanı için bu yüzden Ay'ın aydınlığı ve ışığı çok önemlidir. Çünkü geceleyin Ay ışığı olmadığında düşmanlarının onlara saldırma ihtimali vardır.¹²

Sümerlerde *Nanna Suen* adına *Akitu*¹³ festivali kutlanmıştır. O, ayrıca sığır ve boğa ile özdeşleşmiştir. Çünkü bu hayvanların boynuzları Ay'ın hilalini anımsatır. Kendisini yenileyebilme özelliğinden dolayı bazen yılın ile de özdeşleştirilmiştir. O, antik Mezopotamya insanının gözünde gündelik döngüsünü tamamlayıp gözden kaybolduğunda veya battığında, yeraltına iner ve orada ölümlerin kaderi hakkında karar verir. Bazı sıfatları; *Amar-banda-Enlila* (Enlil'in genç buzağısı)¹⁴, *Dilim-babbar* (parlayan kepçe), *Hedu-ana* (cennetin süsü), *Inbu* (meyve), *Ma-gur* (kayık) olarak bilinir.¹⁵ Dönemin insanı, gökteki gezegenleri ve yıldızları bir hayvan sürüsü olarak görmüştür. Bu sürünün de çobanı *Nanna Suen/Sin*'dir.¹⁶

Antik Mezopotamya'daki kâhinler, hem tapının için, hem ay ve

¹⁰ Sümerce *Enlil*, Akadça *Ellil* denilen Hava Tanrısıdır. En yaygın tapının merkezi Nippur'dur. Tapınağının simi *E-Kur*'dur. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Kurt ve Esra Bulut, "Enlil Kültürünün Mezopotamya Toplularının Siyasal ve Sosyokültürel Yapısına Etkisi", L. G. Gökçek, E. Yıldırım, ve Pekşen (ed.), *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, (İstanbul: Değişim Yayınları, 2019), 163; Morris Jastrow, *The Religion of Babylonia and Assyria* (Boston: Ginn & Company, 1898), 52; Xianhua Wang, *The Metamorphosis of Enlil in Early Mesopotamia* (Münster: Ugarit Verlag, 2011).

¹¹ Jeremy Black ve Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar İfritler Semboller*, Çev. Necdet Hasgül (İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003), 153; Gwendolyn Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology* (New York: Routledge Press, 1991), 125; Rochberg, "Personifications and Metaphors in Babylonian Celestial Omina", 116.

¹² Mercer, *Religious and Moral Ideas in Babylonia and Assyria*, 13.

¹³ *Akitu* Festivali, antik Mezopotamya'da kutlanan yeni yıl bayramıdır. Tahıl hasadının yapıldığı Nisannu (Mart/Nisan) ayında ve Buğday hasadının yapıldığı Tišrittu (Eylül/Ekim) ayında olmak üzere yılda iki defa yapılır. Festivale kral ve devlet bürokrasisi de katılarak dualar edilir, tanrılara kurbanlar kesilir ve gelecek yıl için kehanette bulunulur. Ayrıntılı bilgi için bkz; Julye Bidmead, *The Akîtu Festival: Religious Continuity and Royal Legitimation in Mezopotamia* (Piscataway: Gorgias Press, 2014), 1.

¹⁴ Beatrice Laura Goff, *Symbol of Prehistoric Mesopotamia* (New Haven and London,: Yale University Press, 1963), 225.

¹⁵ Douglas R. Frayne ve Johanna Stuckey, *A Handbook of Gods and Goddesses of the Ancient Near East: Three Thousand Deities of Anatolia, Syria, Israel, Sumer, Babylonia and Elam* (Pennsylvania: Eisenbrauns, 2021), 225.

¹⁶ Chikako E. Watanabe, *Animal Symbolism in Mesopotamia A Contex Approach* (Spitalgasse Wien: Institut für Orientalistik der Universität Wien, 2002), 40.

yılları ayarlamak ve hem de kehanette bulunabilmek için Ay'ı gözlemlemişlerdir.¹⁷ Ay'ın 30 günlük döngüsü sonrası kaybolmasına Nanna Suen/Sin'in doğum günü demişlerdir. Bu durum Ay'ın 30. gününün bitimi ve yeni bir ayın birinci gününün başlamasından dolayı olmuştur. Bundan dolayı olsa gerek Ay'ın astrolojideki temsili sayısı 30 olmuştur. Ayrıca Ay'ın kehanetlerdeki ismi ise 30 *En.Zu-Dingir* (Tanrı Zu-En/Suen?) olarak okunmuştur.¹⁸

EAE'nin I-XIV numaralı tabletleri, Ay ile ilgilidir. Geri kalan 7 tablet ise Ay tutulması ile ilgilidir. Burada makalenin konusu I-IV arası tabletlerde geçen bazı kehanetler ve onların yorumları olacaktır. Söz konusu seride Ay ile ilgili çok fazla kehanet olduğundan ve hepsinin bir makaleye sığmayacak olmasından dolayı bazı örnek kehanetler ile antik Mezopotamya insanının Ay'a bakış açısı ve algısı ortaya konmaya çalışılmıştır. EAE'de bulunan Ay ile ilgili kehanetler hakkında Lorenzo Verderame aşağıdaki açıklamaları yapar:

EAE astrolojik serisinin ilk on üç tableti, bir tür astronomi özeti olan on dördüncü tabletle birlikte, serinin kendi içinde homojen ve özerk bir gruptur ve kendi adına sahip bir alt seri olarak kabul edilir. Antik Mezopotamya'da kehanet yazan kâhinler, genel olarak bu kehanet serisine IGI.DU8.A.ME ša 30 "Ay'ın görünümü" adını vermişlerdir. Bu kavramdan da anlaşılacağı üzere bu bölümlerde Ay'ın görünümündeki değişiklikleri ve görünürlüğü gözlemlenerek çıkarımlar yapılmaya çalışılmıştır. Genel olarak kehanetlerin çoğu Ay'ın ilk ortaya çıkışıyla ilgilidir. Bunun yanında ayın birinci günü veya Ay'ın evrelerinden biri olan Yeni Ay veya 14/15. günler yani ideal dolunayın gerçekleştiği ve ay tutulmasının meydana geldiği günler hakkında da kehanette bulunulmuştur. EAE 15-22 tabletleri arasında verilen ve ana konusu Ay'ın kararması olan kehanetler söz konusu çalışmamız olan I-IV tabletler arasında nadiren bahsedilir.¹⁹

I. tablette Sümerce ve Akadça bir giriş yapılır. Daha sonra ise

¹⁷ Jeffrey L. Cooley, *Poetic Astronomy in the Ancient Near East: The Reflexes of Celestial Science in Ancient Mesopotamia, Ugaritic and Israelite Narrative* (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2013), 33.

¹⁸ Ulla-Westenholz Koch, *Mesopotamian Astrology: An Introduction to Babylonian and Assyrian Celestial Divination* (Copenhagen: The Carsten Niebuhr Institute of Near Eastern Studies Museum Tusulanium Press, 1995), 102; Francesca Rochberg, *Babylonian Horoscopes* (Philadelphia: American Philosophical Society Independence Square, 1998), 28.

¹⁹ Lorenzo Verderame, "Enuma Anu Enlil Tablets 1-13", içinde *Under One Sky: Astronomy and Mathematics in the Ancient Near East*, ed. John M. Steele ve Anette Imhausen (Münster: Ugarit Verlag, 2002), 447.

gözlemciler, Ay'ın erken veya düzensiz görünümünü, Hilal'in (*uskâru*) şeklini ve Ay ışığının (*šetû*) görünümüne bakarak ayın 27. günü ve gelecek ayın 2. gününe kadar gerçekleşebilecek olaylara değinir. Genel olarak bakıldığında I-XIII arası kehanetler çoğunlukla Ay'ın haleleri veya tacı, Ay'ın şekilleri ve renkleri, atmosferde bulunan buz kristalleri, su damlaları ve tozun neden olabileceği olaylarla ilgilidir. Protasis yani kehanetin ilk kısmı Ay'ın görünürlüğü, bulutlar (IM.DIRI) tarafından örtülüp örtülmediği, Ay'ın ışığının soluk (*unnutu*) veya parlak (*ba'âlu*) olup olmadığı ve Ay'ın farklı renklerden oluşup oluşmadığı ile ilgilidir.²⁰

Ay'ın kararması ve Ay tutulmasını işaret eden fiil *adaru*'dur. II. Tablet girisinde kullanılan fiil ise *êkelu*'dur (karanlık olmak). Bu fiilin kullanılması Ay tutulması ile ilgili değildir. Çünkü *êkelu* fiili, aydınlık olaylar ile bağlantılıdır. Buradan yola çıkarak II. tabletin konusunun Ay'ın en karanlık olduğu zamanlar olduğunu söyleyebiliriz. Hilal'in ilk ortaya çıkışı veya yeni bir ayın başlamasından önce bir tehlike veya ölüm zamanı olan Ay'ın görünmediği dönemi vardır. Ay'ın bu dönemi çoğu edebi metinde vurgulanır. Bu günlerde Sin ve Şamaş toplanır ve kararlar alır. Hilal'in geciken görünürlüğü yani Ay'ın standart uzunluğu olan 30 gündeki bir düzensizlik de uğursuzluk olarak kabul edilir.²¹

Ay'ın tacı (*agû*) III. tabletin konusudur. *Agû* terimi, üç farklı olguya atıfta bulunur; yeryüzü ışıkları, Ay'ı kuşatan bulut yığınları ve dolunayın varsayımsal anlamı. Kehanetlerin birinci kısımları Ay taçlarının sayısını ve renklerini not ederken, bulutlar ve fırtınalar gibi atmosferik olayların gök cisimleriyle etkileşimlerine de değinir.²²

Birçok tablet ayın boynuzlarına (*qarnu*) değinir. Fakat bu terimin bahsedildiği ana tabletler V. ve VII. tabletlerdir. Boynuz olarak bahsedilen şey büyük ihtimalle Ay'ın uç kısımlarıdır. Genel olarak sivri veya körelmiş, yere veya göğe doğru uzanmaları üzerinde durularak kehanette bulunulmuştur. Bazı yorumlanması zor olan olgular da göze çarpmaktadır. Bu zor olgular, belki de yazan kâtibin ne demek istediğini hala anlamadığımızdan kaynaklanmaktadır. Yine de genel olarak bakıldığında doğada asla gerçekleşmeyecek olgular hakkında zorlanmamız normaldir.²³

Değinilen diğer olaylar ise astronomik olaylardır. Bunlar; gök cisimlerinin Ay tarafından çevrenmesi veya birbirlerine kavuşarak veya yaklaşarak birbirlerini örtmeleridir. Astronomide bu olaya Okültasyon denir.

²⁰ Verderame, 448.

²¹ Verderame, 448.

²² Verderame, 450.

²³ Verderame, 451.

Bu tür astronomik olaylar, EAE'nin her tabletine dağılmış durumdadır. Tablet III, VI ve XII sistematik bir şekilde bu olguya değinilmiştir. Özellikle tablet VI, Ay'ın yanında konumlanan farklı göksel cisimlere göre şekillenen kehanetlere ayrılmıştır.²⁴

Kehanetlerde bahsedilen bir başka olay ise atmosferdeki buz kristallerinden geçen ışığın kırılması ve yansması sonucu Ay'ı çevreleyen bir veya birden fazla ışıklı dairenin oluşturduğu Ay haleleridir. Ay haleleri ile ilgili kehanetler, X-XII arası tabletlerin ana konusudur ve VIII-IX tabletlerde kısmen değinilmiştir. VIII. tablet, 6. aydan 7. aya kadar oluşabilecek haleler ile ilgilidir. Bir veya birden fazla hale olması durumunda gerçekleşebilecek olaylara ve halelerin farklı renkleri de ele alınır.²⁵

I. Tabletten Bazı Kehanetler: Bu bölümde genel olarak takvimdeki ayın gününe göre kehanette bulunulmaya çalışılmıştır.²⁶

Bu bölümde yararlanılan çivi yazılı tabletler K.3139²⁷ ve K.4027²⁸ adlı tabletlerdir. K 3139, British Museum'da muhafaza edilen Geç Babil dönemine ait bir tablettir. Henry Layard tarafından yapılan kazılar neticesinde Asurbanipal kütüphanesinde gün yüzüne çıkarılmıştır. K.4027 adlı tablet ise yukarıdaki söylenenlere zıt olarak sadece Yeni Asur dönemine ait bir tablettir.

1) An/Anu²⁹, Enlil ve Enki/Ea³⁰, büyük tanrılar, şaşmaz öğütleriyle

²⁴ Verderame, 451.

²⁵ Verderame, 449.

²⁶ Lorenzo Verderame, *Le Tavole I-VI della Serie Astrologica Enūma Anu Enlil* (Roma: Di.Sc.A.M., 2002), 13-14-15.

²⁷ "Tablet K.3139", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-3139.

²⁸ "Tablet K.4027", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-4027.

²⁹ Sümerce An, Akadça Anu denilen gökyüzü tanrısıdır. Yaygın tapınım yeri Uruk şehridir. Tapınağının ismi *E-an-na*'dır (Gök Evi). Birçok tanrı ve tanrıçanın babasıdır. *Ki ve Antum* adında eşleri vardır. Zamanla antik Mezopotamya insanları arasında Deus Otiosus (tapınımı zor veya uzak tanrı) haline gelerek tapınımı azalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Edwin. O. James, *The Worship of the Sky God: A comparative Study in Semitic and Indo-European Religion* (London: University of London The Athlone Press, 1963), 22; Miguel Civil, Ignace J. Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim ve Erica Reiner, *CAD (AII)*, (Chicago-Illinois: Oriental Institute of the University of Chicago, 1968), 166; Black ve Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar İfritler Semboller*, 31; Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, Çev. Lale Arslan Özcan (İstanbul: Alfa Yayınları, 2018), 91.

³⁰ Sümerce Enki (Toprağın Efendisi), Akadça Ea (Yaşam) denilen Bilgelik ve Sular Tanrısı. Antik Mezopotamya insanına göre dünyayı düzenleyen ve insanlığa birçok şeyi bahşeden odur. Tapınım yeri Eridu şehridir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Frayne ve Stuckey, *A Handbook of Gods and Goddesses of the Ancient Near East: Three Thousand Deities of Anatolia, Syria, Israel, Sumer, Babylonia and Elam*, 91; Peeter Espak, "Ancient Near Eastern Gods Enki and Ea: Diachronical Analysis of Texts and Images From the Earliest Sources to the Neo-

göğün ve yerin büyük *ME*³¹lerini ve *Su'en*'in Teknesi³²'ni kurduklarında (ve) hilalin sürekli parlamasını, ayın doğuşunu (ya da: yeni ayın doğuşunu) ve göğün ve yerin işaretlerini sabitlediklerinde, (o zaman) göksel tekne (Nanna Suen), görünür hale getirildikten sonra, görkemli bir şekilde gökyüzüne çıktı.

2) Yani: An/Anu, Enlil ve Enki/Ea, büyük tanrılar, şaşmaz öğütleriyle göklerin ve yerin planlarını yaptıklarında (ve) onları büyük tanrılara devrettiklerinde, günün yaratılması, ayın yenilenmesi ve insanların -Güneş'in (Kapısı'nın³³) içinden doğması sayesinde- (gördükleri) gözlemlerle ilgili şeyler ki bunlar göklerin ve yerin ortasında değişmez bir şekilde ortaya çıktı.

3) Eğer Ay 27. günde doğduğunda (1. gün gibi görülürse): Elam için talihsizlik olacaktır.

4) Eğer Ay, 27. günde doğduğunda 1. gün gibi görülürse ve bir hale ile çevrenirse: bir Ay tutulması meydana gelecektir.

5) Eğer Ay 1. gündeysen, ona baktığımızda ışığı korkutucuysa, değişken: Bu ay içinde bir tutulma gerçekleşecek.

6) Eğer Ay 1. günde belirlenen sürenin ötesinde görünürse: tüm ülkelerdeki ticaret azalacak, [tüm ülkeler için talihsizlik] olacaktır.

7) Eğer Ay 1. günde gökyüzünü ikiye böler ve görünür olursa, [Enlil

Sumerian Period" (Tartu University, 2006), 33; Peeter Espak, "Some Early Developments in Sumerian God-Lists and Pantheon Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions", T.R. Kammerer (ed.), *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions*, (Münster: Ugarit Verlag, 2011), 48.

³¹ ME'ler veya Kader Tabletleri, Sümer Hava Tanrısı Enlil'in ilahi yönetme gücünü temsil eder. Anzu kuşu tarafından çalındığında Ninurta bu tabletleri geri alır. Enüma Eliş'te ise Tiamat, veziri olan Kingu'yu yüceltmek için ona bu tabletleri verir. Marduk ise Tiamat'ı yendikten sonra bu tabletleri Kingu'dan alır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Francesca Rochberg, "Mesopotamian Cosmology", D. Snell (ed.), *A Companion To The Ancient Near East*, (Malden USA: Blackwell Publishing, 2005), 320.

³² Nanna Suen'in teknesi ile ilgili mit mevcuttur. Çünkü antik Mezopotamya insanı Ay'ın hilalini bir tekne gibi tasvir etmiş ve bahar ayını geldiğinde, Nanna Suen'in Ur'dan Nippur'a teknesi ile seyahat ettiğine inanmıştır. Burada yapılan ayin ise Ur'dan Nippur'a bir tekne ile süt hediye edilmesidir. Karşılığında ise tarıma dayalı ürünler almırdı. Ayrıntılı bilgi için bkz: Thorkild Jacobsen, *Karanlığın Hazineleri: Mezopotamya Dininin Tarihi*, Çev. Sibel Erduman (İstanbul: Paris Yayınları, 2017), 171.

³³ Antik Mezopotamya insanı, Güneş Tanrısı Utu/Şamaş'ın her gün gökyüzünde doğu kapısından doğup, batı kapısından battığına inanırdı. Bu kapılar bir bakıma cennetin kapıları sayılırdı. Bir büyü yapmak için kullanılan bir sözde şöyle denir: "Sen Utu/Şamaş, cennete/göğe girdiğinde cennetin yıldırımları seni selamlar, cennetin kapıları seni kutsar". Ayrıntılı bilgi için bkz: James George Frazer, *The Worship of Nature* (London: Macmillan Publishing Company, 1926), 532; Wayne Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography* (Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 1998), 248.

silahlarını düşmana teslim edecek].

8) Eğer Ay 1. gün veya 2. gün planlanmamış bir zamanda doğarsa: tüm ülkelerde ticaret azalacak, değişken: talihsizlik olacak [...].

9) Eğer Ay planlanmamış bir zamanda doğar ve karanlık olursa, Ur için talihsizlik, taht değişecek.

10) Eğer 2. gün ay karanlıksa, [yeşil çekirge saldırısı olacak?], ülkede salgın hastalıklar olacak, hamile kadınlar hamileliklerini sona erdiremeyecek.

I. tablet ile ilgili yorumlar:

1 ve 2 numaralı giriş kısımlarında antik Mezopotamya insanı için üç önemli büyük tanrı olan An/Anu, Enlil ve Enki/Ea övgüler yapılarak başlanır. Genel olarak bakıldığında antik Mezopotamya kâhinlerinin kozmolojiye bakış açısını anlayabiliriz.³⁴ Bu giriş kısmında büyük tanrıların Ay'ı yarattıklarını, gök ve yeri oluşturduklarını, günleri oluşturduklarını görebiliriz. Öte yandan bu giriş kısmı, Enūma Eliş'te Marduk'un, Tiamat'ı öldürdükten sonra yaptıklarına benzer durumdadır.

3 numaralı kehanette Ay'ın 27. günde doğması durumunda ilk günkü gibi görünürse denir. Daha sonra Elam için bir talihsizlik söz konusu olacağına değinilir. Söz konusu memleket Elam olduğunda antik Mezopotamya siyasi otoritelerinin Elamlılar ile pek de iyi geçinmediği siyasi tarihten anlaşılabilir. Bu bağlamda kötü bir talihsizlik olması tahmini kaçınılmazdır.³⁵

Aynı durum 4. kehanetin giriş kısmında da verilmiştir. Fakat ilk kehanetten farklı olarak bir tutulma olacağı tahmin edilmiştir. Tutulmalar, antik Mezopotamya insanının bilinçaltında kötü olarak algılanmış³⁶ ve bu da EAE'de çoğu kehanete yansımıştır. Ay'ın bir hale ile çevrilmesi durumunda tutulma olacağı da kehanetin sonuç kısmında verilmiştir. Burada bunu yazan kâhin, Ay'ı, kendi memleketi gibi görmesi ve sonuç olarak Ay'ı çevreleyen bir halenin de kendi memleketini kuşatabilecek olan bir düşman olarak görmesi muhtemeldir. Sonuç olarak kötü şeyler olacaktır. Örneğin bir tutulma.

5 numaralı kehanette Ay'ın birinci günde ışığının korkutucu olduğuna ve bir diğer ihtimal de bir tutulma olacağı üzerinde durulmuştur. Ayın ilk

³⁴ Antik Mezopotamya kozmolojisi ve daha fazla örnek için bkz: Horowitz, *Mesopotamian Cosmic Geography*; Harun Duman, "Eski Çağ Mezopotamya Kozmolojisi", *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 8/48 (2022): 131–136.

³⁵ Antik Mezopotamya kehanet serilerinde Elam hakkında bulunulan kehanetler için bkz: Enrique Quintana Cifuentes, "Mesopotamian Astrology about Elam: An Introductory Overview", *Hunara* 2, sayı 1 (2024).

³⁶ Koch, *Mesopotamian Astrology: An Introduction to Babylonian and Assyrian Celestial Divination*, 105.

gününde Ay ışıklarının normalden daha farklı görünüş dönemin insanlarına tutulma gibi korkutucu bir senaryoya itmesi normaldir.

6 numaralı kehanette ise ayın birinci gününde Ay'ın belirlenen sürenin ötesinde bir gecikme ile görünmesi durumunda ticaretin azalacağı ve talihsizlikler olacağı üzerinde durulur. Ayın birinci günü hakkında bazen iyi bazen de kötü yorumlar yapılmıştır. Antik Mezopotamya kâhinlerinin gözünde Ay gibi önemli bir göksel cismin görünürlüğünün gecikmesinin kötüye yorumlanması ihtimal içindedir. Bazı kehanetlerde Ay'ın ortadan kaybolması da iyiye yorumlanmıştır. Her iki olguya yapılan yorumlar, Ay'a verilen önemden kaynaklanır.³⁷ Aynı yorum 8 numaralı kehanet için de geçerli olabilir.

7 numaralı kehanette Ay'ın gökyüzünü ikiye bölmesi durumunda görünür olması üzerinde durulur. Ay'ın gökyüzünü ikiye bölmesi ile ne ima edildiği soru işaretidir. Yine de Astronomik bağlamda bakıldığında antik Mezopotamya kâhinlerinin göğü üç yola böldüğünü ve bu yolların her birini Anu, Ea ve Enlil adlı üç büyük tanrıya atfettikleri görülür. Buradan yola çıkarsak bir sonuç elde edilebilir.³⁸

9 ve 10 numaralı kehanetlerde Ay'ın karanlık olması üzerine oluşabilecek ihtimaller üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda talihsizlikler, salgın hastalıklar, taht değişmesi ve kadınların hamileliklerinin kötüye gideceği üzerinde durulur. Ay'ın kararması genel olarak tutulma olarak görülebilir. Fakat Verderame, bunun tutulma olmadığını söylemektedir.³⁹ Yine de tutulmaların dönemin insanının gözünde kötü bir olaya işaret edebileceğini daha önce belirtmiştik. Aynı durum siyah veya karanlık için de geçerli olabilir. Çünkü insanın genel olarak bu renkler karşısında ne hissettiği ortadadır.⁴⁰

II. Tabletten Bazı Kehanetler: Bu bölümde genel olarak Ay'ın takımyıldızlarına/burçlara göre konumu hakkında kehanette bulunulmuştur.⁴¹

Bu bölümde yararlanılan çivi yazılı tablet K.2311⁴² + K.3624⁴³ numarasıyla British Museum'da sergilenmektedir. Henry Layard tarafından Asurbanipalın kütüphanesinde yapılan kazılar neticesinde gün yüzüne

³⁷ Koch, 102.

³⁸ Harun Duman, "MUL.APİN: İçeriği, Amacı ve Kehanetler", *Oannes* 6/1 (2024): 51.

³⁹ Verderame, "Enuma Anu Enlil Tablets 1-13", 448.

⁴⁰ Shiyanthi Thavapalan, *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia* (Leiden- Boston: Brill, 2020), 112.

⁴¹ Verderame, *Le Tavole I-VI della Serie Astrologica "Enūma Anu Enlil"*, 54.

⁴² "Tablet K.2311", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-2311.

⁴³ "Tablet K.3624", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-3624.

çıkarılmıştır. Yeni Asur dönemine aittir.

1) [Eğer Ay] [Kova veya] Oğlak burcunda kararırsa⁴⁴, Eridu ve Hit'e karşılık/tepki/cevap [verin ?].

2) [Eğer Ay] [UR.GU.LA/Aslan burcunda] kararırsa, krala cevap verin, o ölecek ve aslanlar öfkeleneyecek.

3) [Eğer Ay] AB.ŞİN/Başak [bölgesinde] kararırsa, karık için, karık verimini azaltacak, arpa ve saman kıtlığı olacak.

4) [Eğer Ay] AL.LUL/Yengeç burcunun [ön yıldızlar bölgesinde] kararırsa, Dicle için, Dicle'nin seli azalacak.

5) [Eğer Ay] Yengeç burcunun arkasındaki [yıldızlar bölgesinde] kararırsa, Fırat'a karşılık verin, Fırat'ın taşması kısa sürecektir.

6) [Eğer Ay] Yengeç burcunda kararırsa, Fırat'a karşılık/tepki/cevap verin.

7) [Eğer Ay] A.NU.NI.TUM/Balık burcunda kararırsa, Dicle ve Akad için karşılık/tepki/cevap ve Deniz Ülkesi ve Dilmun⁴⁵ için karşılık/tepki/cevap [verin ?].

8) [Eğer Ay] HUN.GA-HUG.GA/Koç burcunda kararırsa, Uruk ve Kullab⁴⁶ için karşılık/tepki/cevap [verin?].

II. Tablet İle İlgili Yorumlar:

II. tabletteki kehanetler genel olarak takımyıldızlarının Ay karşısındaki durumlarına değinilmiştir. Genel itibariyle Ay'ın kararması durumunda ortaya çıkabilecek durumlar üzerinde durulmuştur. Bu durumlar ise yukarıda belirtildiği gibi Ay'ın kararması veya ay tutulmasından dolayı genelde kötü tahminleri oluşturmaktadır. 2. kehanet kral ile aslan takımyıldızını ilişkilendirmiştir. Antik Mezopotamya'da kralların Aslan ile ilişkilendirilmesi normal bir olgudur. Çünkü aslan güçlü, yırtıcı ve baskındır. Fakat neye göre kötü bir sonuç elde edildiği belirsizdir. Bu durum neredeyse

⁴⁴ Antik Mezopotamya insanı, siyah veya kara rengini kötü olarak görmüştür. Özellikle göksel incelemelerde ve kehanetlerde siyah veya kara rengi; kötü şans, fakirlik, mal kaybı ve sağlığını kaybetme olarak görülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz: Thavapalan, *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia*, 112.

⁴⁵ Enki ve Ninhursag mitinin geçtiği hayali bir mekân. Gerçeği ise antik Mezopotamya'da Basra Körfezi'nde yoğun bir ticaret merkezi olarak geçer. Ayrıntılı bilgi için bkz: Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, 41.

⁴⁶ Antik Mezopotamya'da Uruk şehrine komşu olan bir bölge veya yerleşim yeri. Ayrıntılı bilgi için bkz: Kathleen Kuiper, *Mesopotamia: The World's Earliest Civilisation* (New York: Britannica Educational Publishing, 2011), 44.

bu bölümdeki bütün kehanetler için geçerlidir.⁴⁷

4. 5. ve 6. kehanetler ile ilgili olarak antik Mezopotamya kâhinleri astronomi kayıtlarına özellikle Fırat Nehri ile ilgili bilgiler de yazmışlardır. Bu bağlamda nehrin taşması veya suyunun azalması gibi durumlarla ilgili kehanette bulunmuşlardır.⁴⁸

III. Tabletten Bazı Kehanetler: Bu bölümde Ay'ın bir taç/tiara takması durumunda meydana gelebilecek durumlar hakkında kehanette bulunulmuştur.⁴⁹

1) Eğer Ay doğduğunda bir taç takarsa, ülkenin hasadı istikrarlı bir şekilde artar, ülke meralarda olduğu gibi (barış içinde) ikamet eder, kral önemli hale gelir.

2) Eğer Ay doğduğunda bir taç takarsa, bu ayda tüm ülkelerin kralları öfkeli ve düşman olurlar.

3) Eğer (Ay) 20. günde bir taç takarsa, ülkenin kralı saygıdeğer bir yaşa ulaşacak ve düşmanlarından biri ona boyun eğecek.

4) Eğer (Ay) parlak bir taç takarsa, yağmurlar birbiri ardına yağacak [...].

5) Eğer (Ay) kara bulutlardan bir taç giyerse, genç sığırlar gelişmeyecek; güney rüzgârı esecek ve meyveler, değişken: sığırlar harap olacak.

6) Eğer (Ay) MUL.MUL/Ülker yıldızının (veya yıldızların) tacını takarsa, kötü bir rüzgar çıkacak ve hayvanlar telef olacak.

III. Tablet İle İlgili Yorumlar:

III. tabletteki kehanetler genel olarak Ay'ın bir taç takması ile ilgilidir. Burada taçtan kasıt Ay'ın herhangi bir bulut kümesi tarafından kuşatılması manasına gelir.⁵⁰

5 numaralı kehanette Ay'ın kara bulutlardan bir taç takmasından bahsedilir ve bu kötüye yorumlanır. Yukarıda da değindiğimiz gibi kara veya siyah rengi kötüye yorumlanmıştır. 4 numaralı kehanette ise Ay'ın parlak bir taç giymesinden bahsedilir ve sonuç olarak yağmurların artacağı sonucuna varılır. Buradaki parlak taçtan kasıt beyaz bulutlar veya dolunay zamanı

⁴⁷ Watanabe, *Animal Symbolism in Mesopotamia A Context Approach*, 44.

⁴⁸ Abraham J Sachs ve Hermann Hunger, *Astronomical Diaries and Related Texts from Babylonia* (Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988), 35.

⁴⁹ Verderame, *Le Tavole I-VI della Serie Astrologica Enūma Anu Enlil*, 62-72.

⁵⁰ Verderame, "Enuma Anu Enlil Tablets 1-13", 450.

olabilir. Parlak bulutlar ise beyaza çalacağı için iyiye yorumlanmış olabilir.⁵¹ Sonuç olarak bu iyi durumdan da dönemin insanının gözünden yağmurun yağması gibi olumlu karşılanan bir durum ortaya çıkar.

IV. Tabletten Bazı Kehanetler: Bu bölümde genel olarak Ay'ın normalden büyük veya küçük görünmesi veya her zaman ki konumunda olup olmamasından yola çıkılarak kehanette bulunulmaya çalışılmıştır.⁵²

1) Eğer Ay doğduğunda karanlıksa, (bu) günün zayıf olduğu anlamına gelir [...].

2) Eğer Ay kaybolduğu günkü kadar azsa: nasıl [...].

3) Ay gökyüzünün ortasında şişmanlarsa, 30. gün bir yıldız [...].

4) Eğer (Ay) bulunduğu yerden daha yükseğe çıkarsa ve [...].

5) Eğer Ay konumundan daha yükseğe, hanedan değişecektir, yükseldiğinde yüksektir?

6) Eğer Ay kaybolduğu günkü kadar azsa, düşman garnizonla birlikte şehre saldıracaktır.

7) Eğer [Ay] [bulunduğu konumdan] daha yükseğe çıkarsa, hanedan değişecektir.

IV. Tablet İle İlgili Yorumlar:

Tablette genel olarak Ay'ın doğduğu, kaybolduğu zamanki hali ve konumuna bakılarak kehanette bulunulmaya çalışılmıştır. 5 ve 7 numaralı kehanette Ay'ın her zamanki konumundan yüksekte olması durumunda hanedanın değişeceği tahmin edilmektedir. Hanedan değişikliği antik Mezopotamya siyasi ortamında öyle kolay olacak bir durum değildir. Bu bağlamda Ay'ın her zamanki konumunda olmaması da olağan bir durum değildir. Kâhinler, buna bakarak böyle bir tahmin yapmış olabilir.

Yine karanlık veya siyah rengine atıf yapılarak 1 numaralı kehanette de Ay'ın doğduğu zaman karanlık olması durumunda günün zayıf olacağı varsayılır. Burada günün zayıf olmasından kasıt kötü geçmesi manasına gelebilir. 6 numaralı kehanette ise Ay'ın azlığından bahsedilir. Buradaki azlıktan kasıt normalden daha küçük görünmesi veya daha az parlaması olabilir. Bu bağlamda normal durumdan farklı olarak görülen Ay hakkında kötü yorum yapılarak düşman tarafından saldırı olacağı tahmin edilmiştir.

⁵¹ Thavapalan, *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia*, 112.

⁵² Verderame, *Le Tavole I-VI della Serie Astrologica Enūma Anu Enlil*, 104–108.

V. Tabletten Bazı Kehanetler: Bu bölümde genel olarak Ay'ın doğduğu zaman hilalinin uçlarının durumuna göre kehanette bulunulmaya çalışılmıştır.⁵³

Burada yer alan kehanetler DT.104⁵⁴ ve K.7661⁵⁵ numaralı tabletlerden alınmıştır. DT.104, Geç Babil dönemine ait bir tablettir. George Smith tarafından Asurbanipal'in kütüphanesindeki kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılmıştır. Tablet, British Museum'da sergilenmektedir. K.7661 ise Yeni Asur dönemine ait bir tablettir. Henry Layard tarafından Asurbanipal'in kütüphanesindeki kazılar sonucunda gün yüzüne çıkarılmıştır. British Museum'da sergilenmektedir.

DT 104: 1) Eğer Ay doğduğunda sağ boynuzu kör, sol boynuzu sivri olursa, üç yıl boyunca ülkenin ticareti bereketli olmayacak.

2) [Eğer Ay, doğduğu zaman ve sol boynuzu körelmişse, boynuzu] Sağ boynuz sivriyse Altı yıl boyunca ülkede [...] olacak.

3) [Eğer Ay doğduğunda [...] ve boynuzları] [sağ üst tarafa] çevrilirse ülkeye karşı çekirge saldırısı veya Elam⁵⁶'a karşı [...] olacak.

4) [Eğer Ay doğduğunda [...] ve boynuzları] [sol üst tarafa] çevriliyse, ticaret azalacaktır.

5) [Eğer Ay doğduğunda ve sağ boynuzu körelmişse, boynuzu] Sola işaret ediyorsa, üç yıl boyunca ülkede kıtlık olacak.

1: K 7661) [Eğer Ay doğduğunda] zayıfsa ve boynuzları göğü deliyorsa, bu ayda (bütün ülkelerde kuraklık olacak, hayvanlar telef olacak.

2) [Eğer Ay] doğduğunda zayıfsa ve boynuzları dönmüşse, değişikendir: dünyayı delip geçecekler? Bu ayda bütün ülkelerde kıtlık olacak.

3) [Eğer] Ay doğduğu zaman (zayıf) ve boynuzları körelmiş olursa, bu ay ülkede alışverişler (azalır), bir başka deyişle arpa alışverişleri azalır.

4) [Eğer Ay] doğduğunda; geniş, kısa ve boynuzları gökyüzünü

⁵³ Verderame, *Le Tavole I-VI della Serie Astrologica Enūma Anu Enlil*, 127–133.

⁵⁴ "Tablet DT.104", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_DT-104.

⁵⁵ "Tablet K.7661", https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-7661.

⁵⁶ MÖ 3. Binyıldan MÖ 646 yılları arasında İran bölgesinde varlığını sürdürmüş olan siyasi bir teşekkül. Elam Devleti genel olarak antik Mezopotamya uygarlıkları ile düşmanca tavırlar içerisinde olmuştur. Bu bağlamda Asur kralı Asurbanipal tarafından 646 yıllarında varlığına son verilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Piotr Steinkeller, "The Birth of Elam in History", J.Á. Mon, G.P. Basello, Y. Wicks (ed.), *The Elamite World*, (London: Routledge Press, 2018), 177–202.

deliyorsa, [...] bu ayda bol miktarda balık olacak.

7) Eğer Ay; geniş, kısa ve sağ boynuzu uzunsa [Amurru'da bol miktarda balık] olacak.

V. Tablet ile İlgili Yorumlar:

V. Tabletteki kehanetler genel olarak hep olumsuzdur. Burada Ay'ın boynuzlarından yola çıkılarak; boynuzların hangi yöne baktığı, sivrilikleri veya körelmiş olmaları veya uzunlukları ve kısalıkları üzerinde durulmuş ve bunlar Ay'ın zayıf veya küçük görünmesi, geniş veya büyük görünmesi ile birleştirilerek tahmin yapılmaya çalışılmıştır. Ay'ın boynuzlarından kasıt Ay'ın hilalinin uçlarıdır. Yukarıda da değinildiği gibi böyle sonuçların doğada gerçekleşmesi imkânsızdır.⁵⁷ Yine de Ay'a verilen önemden dolayı böyle varsayımlar yapıldığı söylenebilir.

VI. Tablettten Bazı Kehanetler:⁵⁸

1) Eğer *UD.AL.TAR*/Jüpiter, Ay'ın sol boynuzunun yanında duruyorsa, bu yıl [...].

2) Eğer Ay doğduğunda, *MUL.MUL*/Ülker Takımyıldızı onun içinde durursa, kral mutlak egemenliğini kullanacak, ülke ona tabi olacak.

3) Eğer Ay doğduğunda, *SIPA.ZI.AN.NA*/Avcı tepesine yakın durursa, bu yıl büyük bir ülkenin kralı küçük bir ülkeyle barış yapacak [...].

4) Eğer Ay doğduğunda sağ boynuzunun yanında renkli bir bulut (varsa), [akşam] nöbet sırasında bir tutulma [meydana gelecek].

5) Eğer Ay yükseldiğinde (*BAN*/Büyük Köpek Takımyıldızının bir parçası) omzunda durursa, tüm ülkelerin iletişim yolları [kesintiye uğrayacak ...].

6) Eğer Ay doğduğunda *Šukûdu-KAK.SI.SA*/Sirius Takımyıldızı onun içinde durursa: tüm ülkelerin kralları arasında savaş olacak.

7) Eğer Ay doğduğunda *GİR.TAB*/Akrep Takımyıldızı onu bir hale gibi çevrelerse, aslanlar ve kurtlar öfkelenecek, iletişim yolları bozulacak veya krallar ve tüm ülkeler düşman olacak.

8) Eğer Ay doğduğunda içinde bir gezegen varsa, bu yıl tüm ülkelerde ve ülkelerin ekili alanlarında salgın hastalıklar olacak.

⁵⁷ Verderame, "Enuma Anu Enlil Tablets 1-13", 451.

⁵⁸ Verderame, *Le Tavole I-VI della Serie Astrologica Enūma Anu Enlil*, 174-175.

VI. Tablet İle İlgili Yorumlar:

2. kehanette Ülker Takımyıldızının Ay'ın içinde durması sonucu kralın mutlak gücünü kullanarak ülkeyi emri altına alacağı varsayılmıştır. Burada içinde durmasından kasıt, Ay'ın önünde durması manasına gelmektedir. Antik Mezopotamya'da krallar, kendi egemenliklerini pekiştirmek için bu tür kehanetlere başvurmuş olabilir. Örneğin bir kral; savaş, kıtlık veya siyasi istikrarsızlık döneminde ise kehanetler kullanarak iyi şeyler olacağına halkını inandırabilir. Bir başka örnek vermek gerekirse, antik Mezopotamya kâhinleri, Ay tutulmalarını hesaplayabilecek bilgiye sahiplerdi.⁵⁹ Dolayısıyla bunu kullanarak halkın üzerinde böyle bir tahmin gücünün olduğunu ileri sürer ve onların gözünde ilahi bir konuma yerleşebilirdi. Bütün bunlar göz önüne alındığında yukarıda sözü geçen kehanet hakkında da aynı yorum yapılabilir. Aynı yorum 3 numaralı kehanet için de yapılabilir.

6 numaralı kehanette Sirius⁶⁰ veya Büyük Köpek Takımyıldızının Ay'ın önünde durması durumunda çok olağan olmayan bir durum olan bütün ülkelerin krallarının birbirleriyle savaşacağına değinilir. İki parlak yıldızın birbirini örtmesi böyle aşırı bir varsayıma yol açmış olabilir. Eğer bu iki yıldızın birbirini örtmesi az rastlanan bir durum ise böyle bir durumda da bu sonuca varılabilir.

Genel Olarak Tabletlerden Ay'ın Rengine Göre Bazı Kehanetler Şu Şekildedir:⁶¹

1) Eğer Ay parlak⁶² bir tiara/taç takarsa, yağmurlar birbirini takip edecek/bol bol yağış olacak [...].

2) Eğer Ay beyaz veya parlak bir taç takarsa, düşman ülkeye saldırı olacak, yağmur yağacak.

⁵⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz: John M. Steele, "Eclipse Prediction in Mesopotamia", *Archive for History of Exact Sciences* 54/5 (2000): 421–454.

⁶⁰ Sirius Takımyıldızının göksel hareketleri için bkz: Sachs ve Hunger, *Astronomical Diaries and Related Texts from Babylonia*, 27.

⁶¹ Verderame, *Le Tavole I-VI della Serie Astrologica Enūma Anu Enlil*, 16-67–132.

⁶² Antik Mezopotamya astrolojisinde beyaz, genel olarak olumlu yorumlanmıştır. Bir gezegenin aşırı parlak olması veya beyaza çalan bir renkte olması, kâhinlere tanrıların kendileri ile olacağı sonucunu çıkarmalarına yol açmıştır. Bu bağlamda kehanetin sonuç kısmındaki yağmurlar birbirini takip edecek sonucu olumlu yorumlanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Thavapalan, *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia*, 112.

3) Eğer Ay karanlık⁶³ bir taç takarsa, suçlular cezalandırılacak/mahvolacak.

4) Eğer Ay, kırmızı bir taç takarsa [...].

5) Eğer kızıl Mars⁶⁴, Ay'ın sol boynuzuna yakınsa [...], sol boynuzunun yakınında bir yıldız varsa [...].

6) Eğer Ay yeşilse⁶⁵ ve ışığı korkutucu ise, [...] sabahleyin uyanırken bir tutulma meydana gelecektir.

Sonuç

Sümerlerden başladığı varsayılan ve Keldanilere kadar süregelen bir kehanet geleneğinin öncüsü olan antik Mezopotamya uygarlıkları, bunu yaparak astroloji ve astronominin öncüsü durumuna gelmişlerdir. Yaptıkları kehanetleri *Enūma Anu Enlil* adlı kehanet serisine kaydetmişlerdir. EAE, kabaca 7 bin kehanetten meydana gelmektedir. Böyle bir girişimde bulunmaları elbette ki etraflarındaki milletleri de etkilemiş ve günümüze kadar astroloji ve astronominin gelişerek ulaşmasına olanak sağlamıştır.

Antik Mezopotamya uygarlıkları, inanç bağlamında Ay'a büyük değer vermişlerdir. Sümerler Ay'a Nanna Suen, Akadlılar ise Sin demişlerdir. Dini törenlerinde Ay Tanrısına büyük yer vermişlerdir. Bu bağlamda Babil Yaratılış Destanı *Enūma Eliš* te ona çok önemli görevler verilir. Hatta bu görevler uzun uzadıya anlatılır. Bu da bize Ay Tanrısının ne kadar önemli olduğunu gösterir niteliktedir. Bu bağlamda yaptıkları kehanetlere de Ay ile

⁶³ Antik Mezopotamya astrolojisinde karanlık, kara veya siyah renkleri genellikle kötü olarak yorumlanmıştır. Bir gezegenin kara veya siyah olması; sağlıksızlığa, mal veya para kaybına, kötü şansa veya kısa günlere sebep olacağı sonucu doğurmuştur. Bu bağlamda siyah renginin insanda yarattığı kasvet ve karanlığın korkutuculuğu, kâhinlerin böyle sonuçlara ulaşmasında etkili olmuş olabilir. Kehanetin sonuç kısmında suçluların mahvolması toplum için iyi olarak görülse de suçluların kendileri için kötü bir durumdur. Bundan dolayı kötü olarak yorumlanabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Thavapalan, *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia*, 112.

⁶⁴ Antik Mezopotamya astrolojisinde Mars gezegeni yeraltı ve veba/kıtlık tanrısı Nergal ile ilişkilendirilir. Genel olarak onun isminin veya gezegeninin geçtiği kehanetler kötüye yorumlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Leick, *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*, 128; Enn Kasak ve Raul Veede, "Understanding Planets in Ancient Mesopotamia", *Folklore: Electronic Journal of Folklore* 16 (2001): 27; Koch, *Mesopotamian Astrology: An Introduction to Babylonian and Assyrian Celestial Divination*, 127–128.

⁶⁵ Antik Mezopotamya astrolojisinde yeşil rengi; dağılmış evlere, kısa günlere veya gün sonlarına, bir lanet ile öldürülme veya bir suç yüzünden öldürülme gibi kötü durumlara, iyi olarak da iyi niyete yorumlanmıştır. Kehanetin sonuç kısmında bir tutulma olacağından bahsedilir. Dönemin insanının gözünde Ay tutulmaları kötü olarak görülmüştür. Ay'ın yeşil olması durumunda kötü durumların yorumlanması bu bağlamda anlaşılabilir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Thavapalan, *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia*, 112.

ilgili kehanetlere fazla yer vermişlerdir. EAE'de ilk 22 tabletin Ay ile ilgili olması bunu gösterir.

EAE'de Ay ile ilgili kehanetlere genel olarak bakıldığında gerçekleşmesi muhtemel çok az sonuç elde edilmektedir. Bunlardan bir tanesi Ay tutulmasıdır. Ay'ın tutulma zamanını önceden hesaplayabilen dönemin kâhinleri, böylelikle kendilerini kehanette bulunma konusunda daha tutarlı hale getirmişlerdir. Bu makalede konu bakımından Ay tutulması işlenirse de genel olarak kötüye yorumlanmıştır. Diğer kehanet sonuçları ise tartışmaya açık olamayacak kadar gerçek dışıdır. Peki, antik Mezopotamya'daki kâhinler neden böyle kehanetler yaptılar? Sorusu sorulabilir. Bunun cevaplarından bir tanesi Ay'a verilen önemde yatmaktadır. Gökyüzünde geceleyin parıldayan ve erişilmez olan Ay, onları hep büyülemiş ve cezbetmiştir. Ay'ın geceleyin görünmemesi onları karanlıkta düşman saldırılarına açık hale getirirdi. Bundan dolayı Ay ile ilgili fazla kehanetlere yer verilmiş olabilirler.

Bir diğer sebep ise antik Mezopotamya'daki gözlemciler, gökyüzündeki gezegen ve yıldızları tanrıların bir tezahürü olarak görmüşlerdir. Bu bağlamda her bir önemli tanrı veya tanrıçalarına gezegenlerin isimlerini vermişlerdir. Onlara göre gök cisimlerinin her bir hareketinde gökte yaşayan tanrı ve tanrıçalarının mesajları saklıdır. Böyle bir inancın doğmasındaki sebep de *Enūma Eliš*'te Marduk'un düşmanı Tiamat'ı yendikten sonra önemli tanrı ve tanrıçalara gezegenler vermesidir. Geleceği görme ve belirsizliğe gelemeyen insanoğlunun böyle bir varsayım yapması doğaldır.

Antik Mezopotamya insanı çevresindeki farklı olan şeylere anlam yükleme konusunda kendisini çok iyi geliştirdiği için renklere büyük önem vermiştir. Bu bağlamda renkli bir taş veya gökyüzünde beliren farklı renkler onlar için büyük önem arz etmiştir. Bundan dolayı gökyüzünü incelerken gördükleri renklere de anlam yüklemişlerdir. Özellikle bir göksel cismin normalden daha farklı bir renkte görünmesi onları renk konusunda kehanette bulunmaya itmiştir. Buradan yola çıkarak bir göksel cismin parlak veya beyaz görünmesi olumlu olarak yorumlanmış; bolluk ve bereketin sembolü olarak görülmüştür. Siyah veya kara görünmesi de kötü olarak yorumlanmış; sağlıksızlık, para kaybı veya kötü günlere sebep olacağına yorumlanmıştır. Yeşil rengi ise genel olarak kötüye yorumlanmıştır; hanelerin dağılması, günlerin kısa olmasına, bir lanet ile öldürülmeye veya kötü bir suç sonucu öldürülmeye yorumlanmıştır.

Kehanetlerde rastlanan bir diğer durum ise takımyıldızları veya burçların konumuna göre kehanette bulunulmasıdır. Bilimsel bağlamda düşünüldüğünde takımyıldızlarının Ay'a yaklaşması veya uzaklaşması

herhangi bir doğa olayına yol açması tartışmalıdır. Aynısı diğer gezegenlerin Ay'a göre konumuna atfen yapılan kehanetler için de geçerlidir. Öte yandan Ay'ın bir taç veya tiara takması yani; Ay'ın etrafına bir bulut gelmesi durumunda da ortaya çıkan kehanet sonuçları da tartışmalıdır. Yine Ay'ın hilalinin veya boynuzlarının şekline göre yapılan kehanetler de tartışmalıdır. Burada Ay'ın hilalinin boynuzlara benzetilmesi Ay Tanrısının boğa ile özdeşleştirilmesinden dolayıdır.

Bütün bunlara rağmen antik Mezopotamya kâhinlerinin kehanette bulunmalarındaki bu yaklaşımlarına bilimsel bağlamda bakmamak hata olacaktır. Çünkü yalnızca bu kehanetlere bile bakılarak dönemin insanları hakkında, çevresindeki memleketler hakkında ve göksel bağlamda bilgilerini anlamak hakkında bilgilere ulaşmak mümkündür.

KAYNAKÇA

- Bidmead, Julye. *The Akîtu Festival: Religious Continuity and Royal Legitimation in Mesopotamia*. Piscataway: Gorgias Press, 2014.
- Black, Jeremy, ve Anthony Green. *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar İfritler Semboller*. Çev. Necdet Hasgül. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003.
- Cifuentes, Enrique Quintana. "Mesopotamian Astrology about Elam: An Introductory Overview". *Hunara*, 2/1 (2024): 59–71.
- Civil, Miguel, J.Gelb, Benno Landsberger, A. Leo Oppenheim, ve Erica Reiner. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago (AII)*. Chicago, Illinois: Oriental Institute of the University of Chicago, 1968.
- Cooley, Jeffrey L. *Poetic Astronomy in the Ancient Near East: The Reflexes of Celestial Science in Ancient Mesopotamia, Ugaritic and Israelite Narrative*. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 2013.
- Doğan, Ezgigül. "Ur'dan Harran'a Tanrı Sin Kültünün Gelişimi". İçinde *Prof.Dr.Recep Yıldırım'a Armağan*, eds. Pınar Pınarcık, Bilcan Gökçe, Mehmet Salih Erkek, ve Sena Coşgun Kandal, 527–544. Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları, 2017.
- Duman, Harun. "Eski Çağ Mezopotamya Kozmolojisi". *International Journal Of Social, Humanities And Administrative Sciences*, 8/48 (2022): 131–136.
- . "MUL.APİN: İçeriği, Amacı ve Kehanetler". *Oannes*, 6/1 (2024): 47–63.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. Çev. Lale Arslan Özcan. İstanbul: Alfa Yayınları, 2018.
- Espak, Peeter. "Ancient Near Eastern Gods Enki and Ea : Diachronical Analysis of Texts and Images From the Earliest Sources to the Neo- Sumerian Period". Tartu University, 2006.
- . "Some Early Developments in Sumerian God-Lists and Pantheon Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions Comparative

- approaches Henning Graf Reventlow Memorial Volume Edited by Thomas R . Kämmerer”. İçinde *Identities and Societies in the Ancient East-Mediterranean Regions*, editör Thomas R. Kammerer, 47–58. Münster: Ugarit Verlag, 2011.
- Frayne, Douglas R., ve Johanna H. Stuckey. *A Handbook of Gods and Goddesses of the Ancient Near East: Three Thousand Deities of Anatolia, Syria, Israel, Sumer, Babylonia and Elam*. Pennsylvania: Eisenbrauns, 2021.
- Frazer, James George. *The Worship of Nature*. London: Macmillan Publishing Company, 1926.
- Gehlken, Erlend. *Weather Omens of Enuma Anu Enlil: Thunderstorm Wind and Rain Tablets(44-49)*. Leiden Boston: Brill, 2012.
- Goff, Beatrice Laura. *Symbol of Prehistoric Mesopotamia*. New Haven and London,: Yale University Press, 1963.
- Gwendolyn Leick. *A Dictionary of Ancient Near Eastern Mythology*. New York: Routledge Press, 1991.
- Heidel, Alexander. *The Babylonian Genesis: The Story of Creation*. Chicago: The Universtiy of Chicago Press, 1951.
- Horowitz, Wayne. *Mesopotamian Cosmic Geography*. Winona Lake Indiana: Eisenbrauns, 1998.
- Hunger, Hermann, ve David Pingree. *Astral Science in Mesopotamia*. Leiden: Brill, 1999.
- Jacobsen, Thorkild. *Karanlığın Hazineleri: Mezopotamya Dininin Tarihi*. Çev. Sibel Erduman. İstanbul: Paris Yayınları, 2017.
- James, Edwin Oliver. *The Worship of the Sky God: A comparative Study in Semitic and Indo-European Religion*. London: University of London The Athlone Press, 1963.
- Jastrow, Morris. *The Religion of Babylonia and Assyria*. Boston: Ginn & Company, 1898.
- Kağnıcı, Gökhan. “Kral Yazıtlarındaki Propaganda Biçimleri: Erhanedanlar Döneminden Eski Babil’in Sonuna Kadar”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 27 (2017): 125–135.
- Kasak, Enn, ve Raul Veede. “Understanding Planets in Ancient Mesopotamia”. *Folklore: Electronic Journal of Folklore*, 16 (2001): 7–34.
- King, Leonard William. *Enuma Elish: The Seven Tablets Of Creation: The Babylonian And Assyrian Legends Concerning The Creation Of The World And Of Mankind*. Montana: Kessinger Publishing, 2004.
- Koch, Ulla-Westenholz. *Mesopotamian Astrology: An Introduction to Babylonian and Assyrian Celestial Divination*. Cobenhagen: The Carsten Niebuhr Institue of Near Eastern Studies Museum Tusulanium Press, 1995.
- Kuiper, Kathleen. *Mesopotamia: The World’s Earliest Civilisation*. New York: Britannica Educational Publishing, 2011.

- Kurt, Mehmet, ve Esra Bulut. “Enlil Kültünün Mezopotamya Toplularının Siyasal ve Sosyokültürel Yapısına Etkisi”. İçinde *Mezopotamya'nın Eski Çağlarında İnanç Olgusu ve Yönetim Anlayışı*, eds. L. Gürkan Gökçek, Ercüment Yıldırım, ve Okay Pekşen, 161–192. İstanbul: Değişim Yayınları, 2019.
- Lambert, Wilfred G. *Ancient Mesopotamian Religion and Mythology: Selected Essays*. Tübingen: Mohr Siebeck, 2016.
- Langdon, S. *The Babylonian Epic of Creation: Restored from the Recently Recovered Tablets of Assur Transcription, Translation, Commentary*. Oxford: Clarendon Press, 1923.
- Mercer, Samuel A.B. *Religious and Moral Ideas in Babylonia and Assyria*. London: Morehouse Publishing, 1919.
- Mieroop, Marc Van De. *Philosophy Before The Greeks: The Pursuit of Truth in Ancient Babylonia*. New Jersey: Princeton University Press, 2016.
- Pinches, Theophilus G. *The Religion of Babylonia and Assyria*. London: Archibald Constable Company Press, 1906.
- Reiner, Erica, ve David Pingree. *Babylonian Planetary Omens Part One: Enuma Anu Enlil Tablet 63: The Venus Tablet of Ammişaduqa*. Malibu: Undena Publications, 1975.
- . “Babylonian Planetary Omens Part Three”. Groningen: STYX Publications, 1998.
- . *Babylonian Planetary Omens Part Two*. Malibu: Undena Publications, 1981.
- Rochberg, Francesca. *Babylonian Horoscopes*. Philadelphia: American Philosophical Society Independence Square, 1998.
- . “Mesopotamian Cosmology”. İçinde *A Companion To The Ancient Near East*, ed. Daniel Snell, 316–329. Malden USA: Blackwell Publishing, 2005.
- . “Personifications and Metaphors in Babylonian Celestial Omina”. *Journal of the American Oriental Society*, 116/3 (1996): 475–485.
- . “The Catalogues of Enūma Anu Enlil”. İçinde *Assyrian and Babylonian Scholarly Text Catalogues*, eds. Ulrike Steinert, 121–136. Berlin: De Gruyter, 2018.
- . “The Heavens and The Gods in Ancient Mesopotamia: The View from a Polytheistic Cosmology”. İçinde *Reconsidering the Concept of Revolutionary Monotheism*, eds. Beate-Pongratz Leisten, 117–136. Winona Lake: Eisenbrauns, 2011.
- Sachs, Abraham J, ve Hermann Hunger. *Astronomical Diaries and Related Texts from Babylonia*. Wien: Verlag der Osterreichischen Akademie der Wissenschaften, 1988.
- Soldt, Wilfred H van. *Solar Omens of Enuma Anu Enlil Tablets: 23(24)-29(30)*. Leiden: Nederlands Historisch-Archaeologisch Instituutte Istanbul, 1995.
- Steele, John M. “Eclipse Prediction in Mesopotamia”. *Archive for History of Exact Sciences* 54/5 (2000): 421–54.

- Steinkeller, Piotr. “The Birth of Elam in History”. İçinde *The Elamite World*, eds. Javier Álvarez-Mon, Gian Pietro Basello, ve Yasmina Wicks, 177–202. London: Routledge Press, 2018.
- British Museum. “Tablet DT.104.” Eriřim Tarihi: 25 Ocak 2024, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_DT-104.
- British Museum. “Tablet K. 4027.” Eriřim Tarihi: 25 Ocak 2024, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-4027.
- British Museum. “Tablet K.2311.” Eriřim Tarihi: 25 Ocak 2024, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-2311.
- British Museum. “Tablet K.3139.” Eriřim Tarihi: 25 Ocak 2024, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-3139.
- British Museum. “Tablet K.3624.” Eriřim Tarihi: 25 Ocak 2024, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-3624.
- British Museum. “Tablet K.7661.” Eriřim Tarihi: 25 Ocak 2024, https://www.britishmuseum.org/collection/object/W_K-7661.
- Thavapalan, Shiyanthi. *The Meaning of Color in Ancient Mesopotamia*. Leiden-Boston: Brill, 2020.
- Verderame, L. *Le Tavole I-VI della serie astrologica “Enūma Anu Enlil”*. Roma: Di.Sc.A.M., 2002.
- Verderame, Lorenzo. “Enuma Anu Enlil Tablets 1-13”. İçinde *Under One Sky: Astronomy and Mathematics in the Ancient Near East*, eds. John M. Steele ve Anette Imhausen, 447–458. Münster: Ugarit Verlag, 2002.
- Watanabe, Chikako E. *Animal Symbolism in Mesopotamia A Context Approach*. Spitalgasse Wien: Institut für Orientalistik der Universität Wien, 2002.
- Xianhua Wang. *The Metamorphosis of Enlil in Early Mesopotamia*. Münster: Ugarit Verlag, 2011.